

אדם מיצקביץ והיהודים

נ. מ. גלבר

דורו שעמדו בקשרים אמיצים עמו, כגון קארולינה פאבלובה, ליאונהארד חודוקו, קסאורי בראניצקי, זיגנקאביץ והמשורר זיגמונט קראשינסקי, מודיעים בלי ספק שמצד אמו מיצקאביץ הוא מורע יהודי. אוסיגית לא פחות בהתפתחותו של מיצקאביץ היא גם העובדה, שלקח לו לאשה את צאלינה שימאנוב-סקה, בת משפחת פראנקיסטים. אמה היתה מארית אגתה וולובסקה, נכדתו של שלמה בן אליה שור מרחטין, מראשוני הפרנקיסטים, שהתנצר יחד עם כל המחנה בלבוב בשנת 1759.

הנכונות הידיעות האלו מבחינה היסטורית-עובדית תית?

אמו של מיצקאביץ, ברברה מיצקאביץ, היא בתם של מתיאוש ואנה מאיאבסקי. ברשימת המשומדים ממחנה חסידיו של יעקב פראנק משנת 1759—1760 אנו מוצאים שבאוגוסט 1760 התנצרו בלבוב אנה מאיאבסקי עם בעלה הלל מתורכיה, במעמדם של יואנס מוכארוביץ ואגנס מאיסקה. הלה קבל אחרי התנצרותו את השם מתאוש. ככל הפרנקיסטים המשר מדים קיבל גם מאיאבסקי את תואר האצילות עם השלט "סטארי קין" (סוס ישן). גם לפי חקירותיו של פרופ' תיאודור יארוז'ובובסקי, שטען כי ברברה מאיאבסקה אינה ממשפחת הפרנקיסטים מאיאבסקי, נמצא שברברה מאיאבסקי זו היתה נכדתו של יוסף יארוז' מאיאבסקי, שהיה מנהל המכס בפלוצק וגם הוא יהודי שהתנצר בשנת 1768 ולפי החוקה הפולנית השיג בשנת 1784 את תואר האצילות. אולם יש לקבל כעובדה קיימת, שברברה מאיאבסקה מוצאת ממשפחת הפרנקיסטים מאיאבסקי, והאיל ואביו של מיצקאביץ הזכנים לתעודות בנובוגורודק (25.8.1801) אישור ולפיו אביה של אשתו ברברה הוא בנו של מתיאוש מאיאבסקי, שהיה ירוע כבן מוצא יהודי. בילדותו בילת מיצקאביץ את חופשתו אצל אחייסבו מצד אמו, שהיה עוד יהודי, ואף עובדה זו מוכיחה שאמו היא ממוצא יהודי¹. אשר לעדותו של חודוקו, שגם אביו היה ממוצא יהודי, לא הניח לנו חודוקו שום נתונים ברורים.

עוד בימי חייו של אדם מיצקאביץ לחשו מפה לאוזן בחוגי המשכילים ובסרקלינים הספרותיים הפר לניים שבחוף-לארץ, כי גדול משוררי פולין, שהוכר עוד בחייו כמשורר הלאומי של העם הפולני, יהודי הוא. הסופר והמדינאי הגרמני הירוע קרל אוגוסט וארנהאגן פון אגוז, בעלה של רחל לרין (1771—1833) רשם ב־20 במאי 1858 ביומנו, כי שמע על דבר יהדותו של מיצקאביץ מפי הרוסית קרולינה פבלובה לבית יאניש, אשר מיצקאביץ אהבה בהיותו במוסקבה ופטרבורג בשנים 1827—1829, ושסייעה בידו לברוח מרוסיה ערב המרד הפולני בשנת 1830. עשר שנים קודם לכן, ב־13 ביולי 1820, כתב המשורר הפולני המפורסם זיגמונט קראשינסקי אל הפילוסוף הפולני ציאשקובסקי: "מיצקאביץ הוא יהודי מצויין. הידוע לך, כי אמו היתה יהודיה שהתנצרה לפני שנישאה לאביו? אין לספק בזה. מכאן באותו האיש התכונה הזו: קבלה, תלמוד, יורה של מרץ, הכל ביחד. אהבת מולדת וואלנרודים" (שם נרדף לבגידה). גם הסופר הפולני הירוע ליאונרד חודוקו, שהיה ידידו הנאמן של מיצקאביץ ועשה הרבה להוצאת שיריו בשנת 1827 וכן בשנת 1834, כתב בשנת 1834 בסקירה ביוגרפית על מיצקאביץ ש, אביו היה יהודי על-פי מוצאו, אך משומד, ואמו מאיאבסקה אף היא משר מדת². ומענין הדבר שמיצקאביץ שעוד חי בימים ההם לא הגיב בתכחשת על הדברים האלה, בחוגי הפליטים הפולניים בפאריס דיברו בגלוי על מוצאו היהודי של מיצקאביץ.

מיצקאביץ עצמו לא הסתיר את מוצאו היהודי. בשיתותיו עם ידידו הנאמן הרון קסאורי קורצ'אק בראניצקי (1815—1879) אשר מימן את עיתונו: Tribune des peuples ואת גרדור באיטליה בשנת 1848, ובעצמו היה איש מלומד וסופר, אמר מיצקאביץ: "אבי היה מאזור ואמי משומדת שהתנצרה לפני זמן לא רב. על כן אני שמילך³, יהודי למחצה וגאיתי על זאת". בראניצקי פירסם את שיתותיו זו במבוא לתרגום הפולני של הקינה העברית של הרב שוסבורג מימי ת"ח, "פתח-השובה", שיצא לאור בפאריס בשנת 1879. קרוביו הרחוקים טארנובסקי קנו את כל המהדורות, השמידו אותה ורק טפסים מועטים נשארו לפליטה בספריות ספרות. כל בני

¹ פרט זה מסר האקאד, העורך של העתון הסוציאלי-דמוקרטי, "נאשור" בקראקא בהוצאתו על מיצקאביץ, בגלל זה התנמלו עליו העתונים הפולניים והוא נמנע מסיבה זו לפרסם את הרצאתו.

² לך, היינו פולני.

חבריו בישיבות האגודה ב־26 במרס, 11, 20 באפריל וב־5 במאי 1820. במחקרו טוען פיאסאצקי שכל עוד יהיו היהודים נחשבים כתושבי ירושלים יהיו נעים ונדים בלי מולדת, שגואים ובזויים. היש לתת ליהודים זכויות אזרחיות? בניגוד לרוב הסופרים הדנים בשאלת היהודים מסתלק פיאסאצקי מלדון בשאלה עד כמה היהודים מבחינת המדינה הם אנשים מעיי לים או מוזיקים. כל אדם, לדעתו, הוא שווה־זכויות בפני החוק. בציבוריות הפולנית רגילים לטפול על היהודים כל מיני עוונות מבלי להכיר שלא בהם האשם אלא בכמה סיבות שאינן תלויות בהם, מסגרתו של פיאסאצקי היא שיש לתת ליהודים שוויון זכויות מלא, שכן אי־שוויון בפני החוק גרם לירי־דחה ואבדנה של פולין. כל זמן שאין שיפור במצב האזרחים, אין מקום לדבר על התמסרות היהודים לחקלאות. אך כדי לאפשר את התיקונים בחיי היהודים, מן הצורך להתחיל בהשכלת העם ולבטל כל אפשרות של הפליית חברתית. כשיראו היהודים שכל האזרחים בפולין שווים בזכויותיהם, יבטלו במשך שנים מספר כל הבדלים ביניהם ובין הנוצרים. מיצקאביץ היה בשנים 1819–1823 מורה בבית־הספר המהווי בקובנה אך עמד בקשרים עם הפילוסופים מאטים ולעיתים קרובות היה בא ללילנה. ב־31 בדצמבר 1821 כותב פיאסאצקי לאחד מידידיו כי מיצקאביץ מכין את הוצאת שיריו. יש להניח איפוא שמיצקאביץ קיבל ידיעות על פעולות חבריו באגודות הפילומאטים והפילאראטים, ובתוכן גם על הרצאותיו של פיאסאצקי.

נטיותיו של מיצקאביץ לישראל גברו בשנים 1841–1842 כאשר התקשר עם המיסטיקן הפולני אנדרז'י טוביאנסקי, שחולל מתוך התסיסה הלאומית הפולנית אחרי כשלוש המרד בשנת 1831 תנועה מיסטית לאומית, מספית הרומנטיקה הפולנית.

מתוך הסתכלותו המיסטית בתהליך ההיסטוריה הגיע טוביאנסקי לידי הכרה, שכל עם מן העמים ובתוכם היהודים, שהם משיח־האומות, יש לו תפקיד מיוחד. ותשומת לבו היתה מופנית שנים מספר לעם ישראל וביחוד ליהודי פולין. בהשפעתו וביזמתו של היהודי המומר גרשון ראם,** איש וילנה, שהגה את

אחרי שבראניצקי פירסם את שיתתו, נתקף קשה בעתונות הפולנית. הסופר הפולני קורוטינסקי פירסם בשנת 1879 ב„גאָאָסטה ואַרשאַבסקה“ מאמר חריף וניסה להוכיח בנימוקים קלושים שאמו של מיצקאביץ היתה פולנית נוצרית. מני אז התחיל מעין חרם על תרצון בראניצקי, ואפילו לא הוזכר בשום אַנציקלור פדיה פולנית. הגם שבראניצקי היה מחשובי המדרי נאים הפולנים, ובימי המרד בשנת 1863 היה חבר הממשלה הפולנית בפאריס בראשותו של הנסיך צארטוריסקי. ומענין הדבר שכותבי תולדותיו של מיצקאביץ — ההיסטוריונים הידועים פיוטר חמיצ' לובסקי, פרופ. יתף קאלנבאך, תיאודור ויאצ'בובסקי, סטניסלב פיגון וגם בנו ולדיסלב מיצקאביץ המצרף בספרו כל פרט ופרט על אביו — אינם מזכירים אף במלה אחת את אמו של מיצקאביץ ומרצאה.

ב.

האם לא ניתן ללמוד, כשם שעשה קראשינסקי, מתכונותיו של מיצקאביץ על מוצאו? אמנם כתב מיצקאביץ את האגדה מלאת הלעג „פרעוש ורבי“, וב„פאָן תאָדיאָוש“ אנו מוצאים כמה עקיצות אנטישמיות. אך עובדה היא, שכל פעולתו הספרותית והציבורית מעידה על חיבתו ליהודים. רבים ממקורביו ראו בו־נתינו וזו ליהודים סימן למעו צבתו היהודית. הסופר הידוע לאַנצטוביץ כתב על מיצקאביץ, ש„בשעה שריכר בהתלהבות היה עושה רושם של בן־מזרח, מלך־אוהלים, כאילו היה מדבר לא על פולין אלא על ארץ־ישראל“. זמן קצר אחרי מותו כתבה אשתו של מפקד הלגיון הפולני בתורכיה קדיק פחא (מיכאל צ'יקובסקי) לרודיגה שגיא־אצקה לבעלה: „אפשר שמוצאו של מיצקאביץ או של משפחתו ומשפחת אשתו היה כזה (יהודי), כי מגיין אהבתו העזה לישראל ו מעולם לא היתה לי מחשבה כזו, עד שקראתי לפניו את מכתבך, וכשהגעתי לדברייך „היהודי המצורע“, ראיתי כיצד הוא נרעד ונרגז. אינני חושבת כי אפשר לאהוב ככה דבר ור“. הכומר קאשיאָביץ הרגיש עוד בשנת 1872 ש„אדם (מיצקאביץ) הראה, מסבות שאין צורך למנותן — נסיה אל היהודים“.

את מקור השקפותיו של מיצקאביץ בשאלת היהודים יש לבקש בחוגי הפילומאטים והפילאראטים, אגודות פטריאטיות של סטודנטים שתמכו בעקרונות הליברליזם הדתי והחברתי. עמדתן בשאלת היהודים באה לידי ביטוי בהוצאתו של קאזימיארו־ פיאסאצקי, ממנהיגי הפילאראטים, על „היהודים“ שקרא לפני

* Ks. Hieronim Kaysiewicz: Rozprawy, listy z podróży 1872 t. III.

** גרשון בן אברהם ומלכה ראם נולד בוילנה בשנת 1812. התנצר בפאריס ב־22/10. 1842. הרחם הקתולית הקיצונית, שהשתררה בתנועת טוביאנסקי גרמה להתלקותו של ראם מתנועה זו. הוא חי אחר כך כסוחר בלונדון. עליו ראה:

Rawita Gawroński: Andrzej Towiański i Jan Andrzej Ram. Pamiętnik Literacki Lwów 1910, t. IX, Zeszyt 3—4.

להבות על סבל היהודים. כשזכר כי לא רחוק היום ותבוא גאולת ישראל והאלהים יוציאם משעבוד הארץ מות התרעמו הגבאים. הרב ביקש לצאת מרוב פחד. אולם מיצקאביץ החזיק את הרב בידו ובהתלהבות קרא לנאספים: „אני מדבר כאן בשם בתי הכנסת של ארצנו (פולין) שזעקותיהם קורעות לב. אני מדבר בשם בתי הכנסת במזרח ובכל העולם כולו“. התנהגות הרב והגבאים הרגיזה את המשורר ולרגשותיו נתן ביטוי גם במכתבו אל טוביאנסקי, ארבעה ימים אחרי המקרה: „היהודים כאן הם אולי השפלים ביותר. הרב קצף מאד על אשר דברתי אליהם על אבולות ישראל, כי הם רק להתענג חסדם, ואין להם דבר קשה כצער...“

דבריו של מיצקאביץ על עתידו של עם ישראל לא מצאו מסילות ללב ראשי יהודי צרפת. שכל מבר קשם היה התבוללות מוחלטת. ובינתיים עמד מיצקאביץ על הסעות שבדרכו של טוביאנסקי לגאולת ישראל. הוא הבין כי גאולתם של ישראל לא תבוא על ידי הסטה להתנצרות. הוא בו למשומדים, כאשר הגיד בשיר-לעג על העסקן הפולני יאן צינסקי, מצאצאי הפראנקיסטים, שהסיף להתבוללות גמורה של יהודי פולין (חציו יהודי, חציו פולני, חציו יעקוביני, חציו פרחת, חציו אזרחי, חציו חייל, אך לעומת זאת כולו נבל...).

בשנת 1848 התרחק מטוביאנסקי ומתנעתו. הוא פתח במעולה פוליטית וחשב שעל ידי השתתפות הפולנים במלחמת השחרור, שפרצה או באיטליה, תושג שעת-יבוש להקמת עצמאותה של פולין. במאוס 1848, בימי שהותו ברומא, הקים מיצקאביץ „גדוד פולין“ שנועד לעזור לאיטלקים במלחמת השחרור שלהם נגד אוסטריה. בסמל הפוליטי שחיבר בשביל הלגיון ובו התווה פרוגרמה מדינית-חברתית לפולין המשוחררת קבע בסעיף 10: „לאחינו ישראל יש לתת כבוד, אחוה ועזרה למען שלומה הנצחי והנוכחי, ובכך שויון-זכויות מלא“. בפאריס התחיל הרוזן מיקולאי קאמיאנסקי בגיוס מתנדבים. בין הראשונים היו גם מתנדבים יהודים.

ג.

בשנים אלה הרבה מיצקאביץ, שכל ימיו לא נתנה לו השאלה היהודית בפולין מנות, לחשוב על עם ישראל וגורלו.

הוא פנה לתנ"ך ושאל מספרי המשיחיות היהודית מוסיבים רעיוניים וסגנוניים. משיחיותו של עם ישראל, שבה האמין מיצקאביץ, היתה, לאמתו של דבר, הקדשת היהדות ברות נבואת ישראל. לפי דעתו רק היא לבדה תוכל להביא את גאולת העולם. על יסודות

הרעיון של „העבודה בישראל“, ביקש ליצור תנועה דתית-משיחית בקרב היהודים.

מיצקאביץ נתן ידו לטוביאנסקי, אף על פי שרוב הפליטים הפולנים בצרפת, וגם העתונות הפולנית, לא התענינו בטוביאנסקי, ביחוד אחרי שהכניסה הקתולית הכריזה עליו חרם. ביחוד התלהב מיצקאביץ מתפקידו של גרשון ראם, שחשב כי יצליח לעשות את היהודים לעם השליה, שיפיץ את תורתו של טרביאנסקי. לשם כך נסע ראם אל אנשיל רוטשילד בפרינקפורט ולירושלים, אך נוכח שאין בקרב היהודים כר לפעולה מעין זו. אולם מיצקאביץ התחסס לתעודה זו ברצינות כזו, שבשנת 1845, ימים מספר לפני תשעה באב, שלח חומר אל הפליטים הסלאונים בפאריס בקריאה, שיופיעו בתשעה באב, הוא יום האבל הלאומי של היהודים, בבית הכנסת לקינות, כדי להוכיח בדרך זה את הסולידריות עם היהודים הסובבים להם זה אלפים שנה. בחזר זה נאמר: „א אבגוסט 1845 (ט' באב תר"ה) דחוב גיב ס"ט לדרגט 14 (ידע) עתה יותר מכניסתו שבחזית בשם „בית הכנסת של נוטרדאם די-נאזארית“ בשעה שמונה להיות ליד שערי בית הכנסת. הכניסה דרך רחוב ס"ט לורגט. אחרי סוכת השומר לשמאלה של תחצר, ומיד לימין, יש דלת גדולה. — בשעת הכניסה למקדש יש ללכת ישר לדלת הגדולה, ושם מסביב יש יציעים לאורחים. — את המקומות יראו האדונים פראג והויסירי. להי שאר בכיסוי ראש, להתפלל מבלי לכרוע, אגב ישיבה על הספסלים. הנשים תעלינה בטובן אל הקומה הראשונה, ממול לבינונית, כפתח אשר ליד ימין ושם תשבנה במקומות אשר ימצאו הן בעניהן — המקדש יהיה מואר מעט או בכלל לא. — נבלה שם שעה, ואחר כך ילך האח אדם מיצקאביץ עם עוד שלושה אחים אל הרב כדי לצוט היום עד למחר בשתיים עשרה. בהיותנו בשעת התפלה ברגש זה אנו מתקשרים באבל ישראל בכל קצוי תבל, המכנים היום את הורבן ירושלים. עלינו הפולנים לעורר בקרבנו רגשות דומים בוכרנו את הסבה בפראגה ואת כיבוש ורשה. לצרפתים אותו הדבר הוא זכר וואטרלו. בואו ונשתתף לפני עם ישראל, אשר במשך אלף ושמונה מאות שנה ידע לשמור על כאב חי שכוה, כאילו לא בא עליו אסונו אלא אתמול. — אם במשך התפלה ירגיש האח אדם כי יש לומר „אלהים מעונו“, הוא יסתח ואנחנו נשיר אחריו את החרו הראשון פעמיים.“ מבלי שהתקשר תחלה עם גבאי בית הכנסת ניגש מיצקאביץ להוציא את תכניתו אל הפועל.

אחר קריאת מגילת איכה, שעשתה עליו רושם כביר, קם מיצקאביץ לומר תפלה מיוחדת בפולנית ולנאום דברי תחנונים לעם היהודי. הוא דיבר בתח-

והם וביחוד בפולין. העם הפולני במצוקתו משיב להבין לגורל העם היהודי, ועל הפולנים להתקשר עם האהב הבכור ישראל.

ומתוך כך הגיע לשיא פעולתו למען העם היהודי בימי מלחמת קרים.

ד.

מיצקאביץ היה משוכנע שמלחמה זו, שעליה ניבא שנים רבות, תפתור את שאלת שחרורם של העמים המשוועדים על ידי רוסיה ובתוכם פולין.

שרידי הגדודים הפולניים משנת 1848 שנלחמו לימין המהפכנים ההונגריים ואחרי מלחמת נמלטו לתורכיה הקימו עתה בתורכיה גדודי קוזקים למלחמה ברוסיה. בפקודתו של מיכאל צייקובסקי, שאחרי שקיבל את דת האסלאם נקרא בשם קדיק-פחה. צייקובסקי שעמד משנת 1853 בשירות תורכיה ייחס ערך רב לעמדת היהודים במורה ולחשיבותה של עמדה זו למען פולין. בגדוד שירתו כמאתים חיילים קוזקים יהודים, רובם יוצאי פולין, בסרביה וקרים, שנשבו במלחמת קרים והתנדבו להלחם נגד רוסיה¹. מלבד אלה היו יהודים מגליציה המזרחית — מלבוב, טרנוב, פול, צ'ורטקוב וזלוצ'יב, שהתנדבו לגדודו של צייקובסקי². מבין הקצינים היהודים יש להזכיר את הסגן מיכאל משה הורנשטיין, שהיה ממורכזות מאד נבונה, הרוקח הרמן שפיר מליטא, הסמל אברסקו פלאגון ושמוען מברדיצב, אלפונס יעקובסון ממורדי 1831, הסגן יעקב זיגלבוים, מפקד מחלקה, הרופא קוליש שבגלל ידיעתו בתורכית שימש כמקשר בין צייקובסקי והשלטונות התורכיים.

והנה ב־31 במאי 1855 הופיע אצל מיצקאביץ שליח מטעם הנסיך צ'ארטורסקי, שניהל את המדיניות הפולנית בפאריס, בשאלה מה דעתו על השמעת המצב הפוליטי עקב מלחמת קרים על הבעיה הפולנית. מיצקאביץ השיב מה שהשיב, והוסיף שאם ינתן לו החספ יסע לקושטא כדי לפשר בסכסוך שפרץ אז בין שני מפקדי הגדוד הפולני, מיכאל צייקובסקי והגנרל זאי מויסקי. בראשית ספטמבר 1855 יצא מיצקאביץ, בלוית השליח הפולני הנריק סלולסקי וידידו היהודי הצרפתי ארמאנד לוי³ לקושטא והגיע שמה ב־22 בספטמבר 1855. כאן ביקר במחנה הגדודים ושגש

אלה התחיל להטיף לאהבת ישראל. על „המשחיתות“ הפולנית הטיל לפתור גם „את הבעיה העתיקה והקשה ביותר מכל הבעיות — את בעית העם היהודי. כי לא חנם בחר העם הזה את פולין למולדתו. הוא העם הרוחני ביותר בקרב כל האומות בתבל, מוכשר לתפוס מה הוא הדבר הנעלה ביותר באנושיות“⁴. היהר דים לא חדלו לצפות למשיחם ואמונתם זו השפיעה גם על המשחיתות הפולנית. עקב אמונתם במשיח לא הצליחו להתקשר עם פולין, למרות ההבטחות לשיי פור מצבם החמרי. קשה להניח שעם זה „יוכל לשכות את מאות השנים של סבלו ולמכור את עברו המפואר תמורת חלקת אדמה“. אילו עשת זאת היה זה אסון לעולם כולו. היהודי המצפה תמיד לבואו של המשיח לא יוכל להתקשר עם אדמה ורה. לכן לפניו המוצא היחידי: הגשמת חלומו הלאומי או ויתור על יהדותו. כל התכניות לתיקון היהודים נכשלות בשל דבקותם בחקיה המשחיתות.

השפעת המשיחיות היהודית ניכרה במידה מובהקת ביצירותיו של מיצקאביץ, וביחוד בחזון הכומר פיוטר בתלק השלישי למחזה „דניאד“.

אין תימה איפוא שמיצקאביץ התעניין באותם הימים בדיון האנגלי בבעיה היהודית ו„בתקומת היהודים“, ובאתת מהרצאותיו על ספרות הסלאווים הוזכר את המאמרים על הבעיה היהודית של הפובליציסט והמדינאי האנגלי אורקהרט⁵. מחובתם של היהודים לדעתו, לחשוב על שיפור מצב אחיהם ולא לדאוג לעתידה של פולין. ככה גוף ביוליאן קליצקו⁶, שאמר כי בפולין העתידה מן הצורך להקים מעין „בית הלורדים“, מיצקאביץ העיר לכך שליהודי נאה יותר לחשוב על תקנת מצב עמו ולא להעניק בית לורדים לפולין העתידה.

הוא עצמו ראה ביהודים את העם העתיק והתנ"כי בוחי ביותר במשפחת העמים, הלוחם מאות שנים לאמת וצדק. רוב העם הזה מתגורר בשטחי הסלא

¹ Literatura słowiańska, Rok II, 1841—42, Dzieła t. 16, s. 329.

² דוד ארקהרט (1805—1877), ידיד תורכיה וחסידי שיבת ציון.

³ יוליאן (יהודה) קליצקו (1828—1906), יליד וילנה. ראשית עבודתו הספרותית כמשורר עברי בכתבי־העת „פרחי ציון“ ובו תרגומים לשירי מיצקאביץ. ב־1842 קובץ „דודאים“. באותו זמן התחיל כותב גם פולנית. בשנת 1850 עבר לפאריס, והתנצר. בשנות 1858—1860 הוציא לאור שבועון פולני, שהשפיע על המדיניות הפולנית. 1866—1877 עבד במיניסטריון החוץ ברומה, השתתף בפוליטיקה הפולנית, נבחר לצייר הפרלמנט. היה ממחנכיו החריפים של ביסמארק. בשנת 1888 עבר לקראקא והתמסר לעבודה ספרותית.

⁴ רשימת המתנדבים היהודים לפי החומר האר"כיוני הנמצא במוזיאון צ'ארטורסקי בקרקא פורסם בספר Roman Brandstetter, Legion Żydowski, Warszawa 1932.

⁵ Michał Czajkowski: Kozaczyzna w Turcji. Paryż 1857.

⁶ ארמאנד לוי (1827—1891) אביו היה משומד, השתתף עם צבא נפוליאון במלחמת רוסיה ב־1821. ארמאנד, שנולד נוצרי, התגייר אחר כך. היה עתונאי

הואיל ומספר היהודים הנמצאים בלגיון הפולני לא הספיק ליצירת גדוד יהודי הוצעו מיצקאביץ ולוי צייקובסקי לפנות אל הממשלה התורכית בהצעה לצרף את חיילי הגיוס היהודים בתורכיה לגדוד היתר די. לשם כך נתבקש צייקובסקי לשגר לקושטא את הורשטיין כדי לנסוע בקרב היהודים יחס חיובי לתכניתם. בתזכיר רשמי שהגישו למיניסטרוֹן־המל"חמה התורכית הסבירו מיצקאביץ ולוי את תכנית הגדוד היהודי וביקשו להוציא פירמאן מיוחד שיתיר להם הקמת חטיבה צבאית יהודית מיוחדת¹. בתזכיר נאמר שהואיל ורצוי לצרף אל הגדוד יהודים תורכים פן תראוי שתפנה הממשלה התורכית אל הקהלות בדרישה: א) להעמיד לרשות הגדוד אלף איש בשביל גדוד־פרשים עם הציוד והכסף הדרוש; ב) להוציא את כל היהודים הנמצאים בגדוד־הקוזקים של צייר קובסקי ולבקש ממעצמות הברית להעמיד לרשות הגדוד את כל היהודים הנמצאים בקרב השבויים הרוֹ-סיים; ג) למסור את ארגון הגדוד למפקד צייקובסקי. הידוע כאוהד־ישראל.

מיניסטר המלחמה מחמד רושדי פחה והוזיר הגדול עלי פחה התייחסו לתזכיר זה בחיוב.

האזהרה היתה כללית במידה כזו, שקצינים יהודים בצבא הצרפתי שנלחם אז בחזית התורכית ביקשו מהממשלה הצרפתית רשות לתצטרף לגדוד היהודי. ארמאנד לוי כתב בפירושו, שהכל חיכו בכליוֹעִינים ליום שבו יוכלו להניף את דגל־המכבים. הוא ומיצקאביץ רצו לתת לגדוד את השם „פרשי המכבים“ (Huzarzy Machabeuszów). מיצקאביץ הסביר את נחיצות הגדוד בזה, „שהיהודים הם העם הוותיק ביותר והפולנים באים אחריהם. גורל שניהם דומה זה לזה, לשניהם עתיד דומה, שאתו יש לקשור בברית־נשק של שני העמים“.

בינתיים חתר צייקובסקי מאחורי גבו של מיצקאביץ תחת תכניתו, דבר שהביא לסכסוך חריף בין שניהם. מיצקאביץ גוף בו והזהיר אותו לא לזלזל בענין זה. הואיל ובעית היהודים מעסיקה בשנים האחרונות אנשירות רבים; ואין לשכוח, שליהודים הש"פעה גם על נפוליאון השלישי. צייקובסקי התנצל בפניו והתחיל מתיחס בריצינות לעבודות ההכנה. למפקד הגדוד הוצע את היהודי מחמד פריינד, שנליחם יחד עם הגנרל בעם בהוגריה בשנת 1848, ואחריו באו לתורכיה התאסלם והיה מפקד במטה הצבא של המרשל התורכית איסמעיל פחה. מיצקאביץ מצדו הציג בראשונה את הרוֹן כדרנצ'ק ואחר את הרוֹן

בחיילים היהודים, ואו נצנצה בו המחשבה לרכז את כל היהודים בגדוד יהודי מיוחד כהטיבה עצמאית. הדחיפה לרעיון הזה באה מתוך השקפתו המיסית, שבלי גאולת היהודים לא תוכל פולין לקום מחדש. בשיתותיו עם ארמאנד לוי הסעים את דעתו זו לא אחת, גם טען שאם תקום פולין בלי גאולת היהודים, לא תחזיק מעמד זמן רב. משעה שנתן דעתו על הקמת גדוד יהודי, לא הניח לרעיון. ביזמתו נבנה לחיילים היהודים במחנה הגדוד בית־כנסת ועל צייר קובסקי הטיל לדרוש ממפקדיו בפקודה מיוחדת מיום 27 באוקטובר 1855, כי יתייחסו אל היהודים ברוח סובלנית וידשו להם לנוח בשבת ובחגי ישראל.

בענין הגדוד עצמו פתח ארמאנד לוי במשא ומתן עם הקומיסר הממשלתי במטה הראשי מחמד פואד סחד (1814—1869) ונימוקו היה שהקמת גדוד יהודי עצמאי תעורר יהודים רבים להתנדב לשרות הצבא ותביא לתורכיה ידידים רבים. ארמאנד לוי ומיצקאביץ לא חשבו שהגדוד צריך להיות חטיבת עוז לגדוד הפולני אלא ביקשו ליסדו על אדני המסורת הלאומית של היהודים, כדי שיוכל להשיב על כנו את הכבוד הלאומי של היהודים כחיילים. במכתבה שבו מסר לוי לברון אֶלפונס רוטשילד, הוא בנו של גיימס ואחיו של אדמונד, את ראשי־הסרקים לתכנית הגדוד היהודי, כתב בפירושו: מי יעז עוד אחרי הקמת לגיון יהודי להטיל בסנינו בבזו את המלה „יהודי“. אומץ לבו של גדוד יהודי יעורר תגובה ברחבי העורלם, כי „היום מן הצורך קודם כל לעבוד בעד גאר לתנו כנוע, אם אין בריצוננו, שגנענו יאבד לגמרי. שויוֹן־זכויות הוא קנין חשוב, אולם מן הרצוי לעמוד על המשמר, שלא תביא ההתבוללות לידי חרס הארץ הלאומי שלנו“. מתפקידו של הגדוד היהודי, המיוסד על בסיס לאומי יהודי, להלחם להגנת תורכיה ופולין נגד הרוֹף המשותף רוסי, מיצקאביץ ולוי התקשרו גם עם הבנקאי היהודי בקושטא קאמלנדו, הסבירו לו את תכניתם וביקשו ממנו לתמוך בה בפני הממשלה התורכית, הואיל והקמת גדוד יהודי תביא גם תועלת פוליטית ליהודי תורכיה. קאמלנדו התייחס בחיבה לתכניתם, אך ספק אם יצליחו לגייס יהודים תורכים לגדוד.

צדמתי מפורסם, בשנות 1852—1848 היה קרוב לחרים של הריסובליקנים רוברט דה־למנה (1854—1782) והיפוליס קרנו (1888—1801), לוי תרגם לצרפתית מספרי מיצקאביץ וכתב ספר עליה, בספרים היה נפגש מ־1852 ואילך עם משה חם, אלכסנדר חייל, וא. פרנקל. פגישות אלו ודאי חיוקו בלבו את הרעיון הארץ־ישראלי. בימי הקונגרס בברלין (1878) ואחריו נלחם לאמנציפציה של יהודי רומניה.

¹ התזכיר נמצא בכ"י 876 במחיאור של מיצקאביץ בפאריס, נדפס בחוברתו של ברנשטטר ע' 19—20.

בשעת המשא והמתן חלה מיצקאביץ. בשכבו חולה דיבר הרבה על הגדוד וארגונו והצטער שהענין עוד לא הוגשם. הוא התלהב למדים העתידים של הגדוד. שבהם היו לבושים הקצין הורנשטיין והיהודי הספר רדי די קאסטרן.

ב־26 בנובמבר 1855 מת מיצקאביץ. לוי ראה חובה לעצמו להגשים את רעיונו. כל מאמציו להשיג את הפירמאן עלו בתוהו וגם השתדלויותיו של לנדא לא הועילו. צייקובסקי יעץ את לוי. שליות את גייתו של מיצקאביץ לפאריס. להשתדל בפני נפוליאון ולבקש ממנו שיקח את ענין הגדוד תחת חסותו. לפני צאתו של לוי עוד תזכירים למיניסטרים תורכיים. בבואו לפאריס תמשיך לוי במאמציו. אך ראיונו אצל הקיסר נפוליאון השלישי לא הביא לידי תוצאות. בניגוד לעמ' דתו בשנות הששים סבר עכשיו נפוליאון, שבעית היהודים היא בעיה של סובלנות דתית, ולא בעיה לאומית.

רבים מבני דורו ראו בעין רעה את פעולתו של מיצקאביץ למען הקמת הגדוד היהודי והגדירו אותה כ־שערוריה מבחינה פוליטית. גם על יסוד תחומר הארכיוני הרב שנמצא בענין הגדוד היהודי קשה לקבוע עד היכן היתה תכניתו של מיצקאביץ קשורה ברעיון מדינה יהודית. אמנם עם כל אהדתו לקשר ההיסטורי של היהודי למולדתם ההיסטורית, ארץ־ישראל, לא רצה שהיהודים יעזבו את פולין. אך לאסון ייחשב בעיני — אמר ללוי — אם יצאו היהודים מפולוניה. יען אחנת היהודים והפולנים תחדש כגשר רוח לבנו כאשר מלפנים אחנת הליטאניא והפור לזניא הפליא לרוב את חיל ארצנו.¹

אך זאת לזכור כי ארמאנד לוי, שהיה איש סודו ועצתו בענין הגדוד והקמתו כהגיבה צבאית יהודית בעלת אופי לאומי ושאיפות לאומיות, האמין בשיבת ציון הקרובה לבוא. ביתוד הרגיש בכיסופי היהודים לגאולה לאומית בארץ־ישראל בשעת סיוריו בארצות הבלקנים ששם נפגש עם המוני ישראל. כאן נשא נאומים נלהבים על שיבת ישראל לארץ־ישראל ובישר כי קרוב זמן השיבה וקץ הגלות ועוד מעט וישברו גאון תורכית והאפיפיור. קרוב לשער כי מיצקאביץ, בעל הרעיונות הרומנטיים־מסתוריים על יעוד היהודים בפולין האמין וציפה עם לוי, כי תגיע שעת־כושר מדינית שתביא לידי הסכם עם תורכיה בשאלת ארץ־ישראל, חלגיון אשר הגו יהיה גרעין לצבא יהודי לאומי.

קארול רויצקי שהצטיין במרד 1831. צייקובסקי הסכים למועמדותו של בדנרצ'ק.

ב־24 באוקטובר 1855 הגיש מיצקאביץ לממשלה תזכיר חדש ובו ביקש להחיש את סידור בקשתו. באותו הזמן הגיע לקושטא ישראל לנדא. נציגו של הברון אלסונס רוטשילד מפאריס לשם משאומתן עם תורכיה בענין מלוה. מיצקאביץ ולוי החליטו להסיר תיעד בשעת־הכושר ולענין את לנדא בתכניתם כדי שימליץ עליה בפני הממשלה התורכית. לוי נפגש עם לנדא והסביר לו את פרטי התכנית. לנדא גילה התרענויות רבה והבטיח את עזרתו המוסרית והחמריית. אף על פי כן לא זו הענין. בשל הדגשת האופי הלאומי של הגדוד. התחילו חוששים בחוגי הממשלה התורכית, שגדוד יהודי המצויד בנשק ונתמך על ידי עשירים יהודים באירופה ישתדל במרוצת הזמן לכבוש את ארץ־ישראל כדי להקים שם מדינה יהודית. נוסף לכך נפוצו בצרפת ותורכיה שמענות על רצונו של בית רוטשילד לקשור קשר פינאנסי עם תורכיה כדי לרכוש כנסיכות את ירושלים וסביב בתיה. מצד אחר חששה תורכיה שהקמת גדוד יהודי תסבך יחסיה עם המעצמות הקתוליות המתנגדות להקמת מדינה יהודית במקום שבו נמצא קבר ישו. נציג מוקים אלה נמסרו למיצקאביץ בצירות הצרפתית. לוי ביקש להתחיל בפעולה בפאריס אצל נפוליאון השלישי. שלא לעורר התנגדות מצד בית רוטשילד, שעמם נשאה ונתנה תורכיה על קבלת אשראי, הח' ליטה הממשלה התורכית להשהות את סידור ענין הגדוד היהודי. תחת גדוד יהודי הציעו התורכיים להקים גדודים יהודים־סלאוויים מעורבים. לנדא ולוי עמדו מיד על כוונת הממשלה לחסל את הרעיון הס' בירו לה שבגדוד יהודי מעונינים התורכיים לא פחות מן היהודים.

המיניסטרים התיחסו באהדה, לכאורה, והבטיחו פתרון חיובי, אך הענין לא התקדם למעשה. בינתיים עשה לוי תעמולה בחוגי היהודים בקושטא. ביקר אצל החכם באשי ועשירי קושטא לידי הסכם, שהגדוד היהודי יוקם מיהודים פולנים, רוסיים ותורכיים בחסותו של מיצקאביץ. מפקד־הכבוד של הגדוד יהיה רוטשילד והמדריך הראשי האלוף בדנרצ'ק. אחרי שיתקבלו הפירמאן יממנו הרוטשילדים. קמונדו ולנדא את הגדוד יחד עם יהודי תורכיה שישלמו למסרה זו מס מיוחד. צייקובסקי עיבד פרטי הציוד והמדים. בינתיים נגמר המשאומתן של לנדא עם הממשלה התורכית בענין המלוה. שאושר לה על ידי בית רוטשילד.

¹ מן המבוא של ארמנד לוי לתרגום העברי „ספר עם פולונים וספר וספר גרי פולונים“, פאריס תרמ"ב.